

i-KAMIENIAI TIRKŠLIŲ TARMĖS DAIKTAVARDŽIAI IR JŲ RAIDA**A. GIRDENIS**

Galūninio kirčiavimo i-kamienių daiktavardžių Tirkšlių tarmėje¹ yra palyginti nemaža. Tai matyti iš šio nepilno jų sąrašo.

1. (dgs. kilm. *-iu*)

- ākēs* ~ akis 4
ōnglēs ~ anglis 4
ašēs ~ ašis 4
āvēs ~ avis 4
bēfēs ~ bitis 4
blōžnēs ~ blūžnis 4
brōknēs ~ bruknis
bōlēs ~ bulis 4 „adatos galvutė; pasturgalio skruostas“
dālēs ~ dalis 4
gēntēs ~ gentis „giminaitis“
grōndēs ~ grandis 4
kēbērktēs ~ kibirkštis 3
pērtēs ~ pirtis 4
svērtēs ~ svirtis 4
šērdēs ~ širdis 3
šōlnēs ~ šulnis 4 „šulinys“
tōlžēs ~ tulžis 4
vāgēs ~ vagis 4
žmūonis ~ žmónys 3 „žmonės“
žvierēs ~ žvėris 3

2. (dgs. kilm. *-ų*)

- āusēs* ~ ausis 4
dōntēs ~ dantis 4
dēbēsēs ~ debesis 3
gēlžēs ~ gelžis 3 „geležis“
grīndis ~ griūdys 4

¹ Tirkšlių tarmė (Mažeikių raj.) priklauso šiaurės žemaičiams dounininkams. Pagrindinės jos fonetinės ypatybės yra stipri nekirčiuotų skiemenų redukcija ir nuosekli balsių asimiliacija.

kõntēs ~ kantis 4 „briauna; kantas“
kõlnēs ~ kulnis 4
mõsēs ~ musis 4 „musė“
nãktēs ~ naktis 4
põšēs ~ pušis 4
rõntēs ~ rantis „ĩpiovimas; griovelis“
skrõzdēs ~ skruzdīs 4 „skruzdėlė“
šãknēs ~ šaknis 4
šlãunēs ~ šlaunis 4
õsnēs ~ usnis 4
õtēs ~ utis 4 „utėlė“

Beveik visi tie žodžiai, išskyrus šešis (*kibirkštis*, *širdis*, *žmõnys*, *žvėris*, *debesis* ir *gelžis*), yra 4 kirčiuotės.

Jie linksniuojami taip.

Vienaskaita

V. <i>ãkēs</i> ~ akis	<i>dėbėsēs</i> ~ debesis
K. <i>ãkėis</i> ~ akiės	<i>dėbėsėis</i> ~ debesiės
N. <i>ãkėi</i> ~ ĩkie	<i>dėbesėi</i> ~ dėbesie
G. <i>ãki</i> ~ ĩkĩ	<i>dėbėsi</i> ~ dėbesĩ
In. <i>ãkė</i> ~ akiã	<i>dėbėšõ</i> ~ dėbesiu
Vt. <i>ãkie</i> ~ akė (j)	<i>dėbėsė</i> ~ debesė(j)

Daugiskaita

V. <i>ãkis</i> ~ ĩkys	<i>dėbėsis</i> ~ dėbesys
K. <i>ãkũ</i> ~ akiũ	<i>dėbėsũ</i> ~ debesiũ
N. <i>ãkĩms</i> ~ akĩms	<i>dėbesĩms</i> ~ debesiĩms
G. <i>ãkis</i> ~ akis	<i>dėbėsis</i> ~ dėbesis
In. <i>ãkĩms</i> ~ akiĩms	<i>dėbėsĩms</i> ~ debesiĩms
Vt. <i>ãkieš</i> <i>ãkiesė</i> ~ akėšė	<i>dėbėsũš</i> <i>dėbėsũšė</i> ~ debesiũšė

Nuo literatūrinės kalbos savo forma skiriasi tiktai vns. naud., ĩn., viet. ir dgs. viet. Daugumas minėtų formų yra būdingos beveik visiems žemaičiams, jos paliudytos ir senuosiuose raštuose, kurių pagrindas žemaitiškias. Tiktai patys pietiniai žemaičiai (Eřžvilkas, Gerviniai, Pãgramantis, Tauragė) kartais ĩia turi formas identiškias su lk. Taĩiau ir tose tarmėse vns. viet. yra to paties tipo kaip Tirkšliuose.

Yra ĩrodyta, kad vienaskaitos ĩnagininko ir vietininko galūnės nėra paskolintos iš kitų kamienų². Vns. ĩn. *-ę* < **ĩãn* formaliai sutampa su ĩã-kamienų ir ĩ-kamienų, o vns. viet. *-ie* < *-ė(je)* su ĩ-kamienų daiktavardžių galūnėmis. Kadangi vienaskaitos vietininkas iš seno sutapo su ĩ-kamienų daiktavardžių vietininku, pagal jĩ gavo ir daugiskaitos vietininkas ĩ-kamienę galūnę (*-ies* || *-iesė* < *-ėse*)³. Vyriškosios giminės

² Ž. J. K a z l a u s k a s, Lietuvių kalbos *i*-kamienų daiktavardžių vienaskaitos ĩnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu. – Kalbotyra, t. I, Vilnius, 1958, p. 56–61.

³ Dgs. viet. galūnės *-ę*, kartais neištariamas, atrodo, dėl trumpųjų nekirčiuotų galūnių redukcijos. Tã rodo tai, kad *-s* turi aiškias *ę* atspalvio palatalizacijã ir emfatinėje pozicijoje visada ištariama pilna galūnė. Žodžio gale stovinčio priebalsio mĩnkštumas tarmei, apskritai, yra svetimas.

i-kamieniai daiktavardžiai turi ja-kamienių daiktavardžių galūnę (pvz., *dėbėsūs* || -sė ~ debesiūsė, plg. *kėlūs* || -sė ~ keliūsė). Vyr. gim. turi ja-kamienę ir vns. įn. galūnę (*dėbešō* ~ dėbesiu, *dōñdō* ~ dančiū, *vāgō* ~ vagiū).

Akis ir *debesis* (1 ir 2 grupė) skiriasi vienas nuo kito daugiskaitos kilmininko galūne. *Akis* ir visi 1 grupės daiktavardžiai turi galūnę po minkštojo priebalsio (*ākū* ~ akiū), o *debesis* (2 grupė) — po kietojo (*dėbėsū* ~ debesū). Tokį kilmininką (kaip *dėbėsū* ~ debesū) paprastai turi žodžiai, kurie yra buvę priebalsinio linksniavimo, pvz.: *dėbėsēs* ~ debesis, dgs. kilm. *dėbėsū* ~ debesū, *dōntēs* ~ dantis, dgs. kilm. *dūntū* ~ dantū ir t.t. (plg. *pėimōu* ~ piemuō, dgs. kilm. *pėimēnū* ~ piemenū, *šōu* ~ šuō, dgs. kilm. *šūnū* ~ šunū). Daugumas tų žodžių turi -ų po kietojo priebalsio ir literatūrinėje kalboje (išskyrus žodį *ōsnēs* ~ usnis, kurio dgs. kilm. yra *ūsū* ~ usnū, o ne *usniū*). Įdomūs žodžiai *utis*, *skruzdis*, *musis*, kurie visai skiriasi nuo lk. savo daryba ir fleksija (plg. latvių *uts* „utėlė“, dgs. kilm. *utu* su -u po kietojo priebalsio). Po minkštojo priebalsio galūnė -ų paprastai būna istoriškai i-kamieniuose daiktavardžiuose. Didžioji i-kamienių tarmės žodžių dalis savo dgs. kilm. galūne atitinka literatūrinę kalbą, tačiau pasitaiko ir viena kita išimtis, pvz.: *dūris* ~ dūrys, dgs. kilm. *dūru* ~ dūriū, *gėlžēs* ~ gelžis, dgs. kilm. *gėlžū* ~ gelžū ir *gėlžū* ~ gelžiū, *nāktēs* ~ naktis, dgs. kilm. *nāktū* ~ naktū ir *nāčkū* ~ nakčiū ir tt.

i-kamienių daiktavardžių dviskaita yra visai išnykusi⁴.

Vienaskaitos šauksmininką yra pakeitęs vardininkas, pvz.: *vāgēs* ~ vagis „vagi“, *žvierēs* ~ žveris „žverie“ (lab. ret. *žvēri* ~ žvērī — pagal ja-kamieną): *vō tō žvierēs*, *kū dirbi su sāya mōtino* ~ vo tū žveris, ką dirbi su sàvo mótyna?!⁵

Galūninio kirčiavimo i-kamienių daiktavardžių sistema gana patvari. ē-kamienis yra tik vienas kitas žodis, lk. esąs i-linksniavimo, pvz.: *pāžastie* ~ pažastė, *pīlie* ~ pilė „pilis“. Keli žodžiai, atėję į tarmę iš literatūrinės kalbos (*atmintis*, *išmintis*, *rūšis*)⁶, nebeįvertė vns. kilm. galūnės -ies į -eis, o pakeitė panašiai tariama ē-kam. daiktavardžių galūne -ies < -ēs.⁷ Taip susidarė tokie kilmininkai: *atminties*, *išminties*, *rūšies*. Kadangi jie visai sutampa su ē-kamienių daiktavardžių kilmininkais, ē-kamienės galūnės gavo beveik visi kiti linksniai, išskyrus vns. vard. ir retkarčiais vns. ir dgs. gal. ir dgs. vard.

⁴ Gal būt, dviskaitos, sudarytos ja-kamienių pavyzdžiu pėdsakas yra šiame sakinyje: *mūsu vāks jau tōr dō dūnčūs* ~ mūsų vaikas jau tūria dū dančiūs (plg. *vetrenārs gnāiba paššēlēms dūntis* ~ vitināras „vet. gydytojas“ gnāibo paššēliams dantis). Dviskaita *dō dōnčō* visiškai normali ir, be abejo, gali būti vartojama. Pasakymas *dū dančiūs*, tur būt, rodo vartojus tokią dviskaitą, kuri vėliau pakeista analogiška daugiskaitos forma. Apskritai, ja- ir a-kamieniai retkarčiais dar parodo dviskaitos galininką, pvz. *dāug rāda—dō rōblō* ~ daug rādo—dū rubliū, bet *dō rōblē—mēnks pinīnks* ~ dū rūbliai—meīkas piningas. Kitų kamienių dviskaitos jau visai nėra (pvz., *nukērta vākōu abēdvē rōnkās* ~ nukierito vaīkuo abidvi rankās). Dviskaitos nykimą gerai iliustruoja toks hipernormalizmas: *ižbovāu dvē dēinēs* (prie dvs. gal. pridėtas dgs. gal. formantas -s).

⁵ Senąjį šauksmininką yra išlaikę tik ja-kamieniai (pvz.: *brāoli* ~ bróli, *žālti* ~ žaltý), u-kamieniai (*sūnāu* ~ sūnai, *žmīogāu* ~ žmōgau) ir vienas kitas a-kamienis daiktavardis, pvz.: *biesē* ~ biēse (vns. vard. *biesōs* ~ biesas), *kēlme* ~ kēlme, *vīrē* ~ vīre (su metatonija). ā-kam. šauksmininkas, kaip rodo kirtis (*mērgā* ~ mergā, *vēštā* ~ vištā), yra vardininko kilmės.

⁶ Seniausieji tarmės atstovai vietoj *atminties*, *rūšies* sako *pūomietē* ~ pómētē ir *sōrc* ~ *sūrtas (plg. rus. *copm*) arba *gātūnks* ~ gatuņkas (pvz., *tās mēls blūoga gātūnka—bevēi-zīnd būs kāurīnē* ~ tās milas blōgo gatuņko—bevēizint būs kiāurynē).

⁷ Tai yra, ėmė tarti taip, kaip ir aukštaičiai (lk. atstovai).

Vns. vard. analogijai nepasiduoda dėl lk. poveikio, nors retkarčiais ir pasakoma *rùšie* ~ *rùšė*.

Žodis *rūšis* „rūšis“ dabar linksniuojamas šiaip:

Vienaskaita

- V. *rùšės* ~ *rùšis*, ret. *rùšie* ~ *rùšė*
K. *rùšies* ~ *rùšės*
N. *rùšė* ~ *rùšei*
G. *rùšę* ~ *rùšę*, ret. *rùši* ~ *rùši*
Įn. *rùšė* ~ *rùšė*
Vt. *rùšie* ~ *rùšė(j)*

Daugiskaita

- V. *rùšęs* ~ *rùšės*, ret. *rùšis* ~ *rùšys*
K. *rùšū* ~ *rùšių*
N. *rušiemis* ~ *rùšėms*
G. *rùšęs* ~ *rùšės*, ret. *rùšis* ~ *rùšis*
Įn. *rùšiemis* ~ *rùšėms*
Vt. *rùšies* || *-sė* ~ *rùšėsė*

Šakninio kirčiavimo i-kamieniai daiktavardžiai beveik ištiesai yra perėję į ē-kamieną. Išlikę tik keli i-kamieniai šakninio kirčiavimo žodžiai (*ògnēs* ~ *ugnis*, *òpēs* ~ *upis* ir *dùris* ~ *dùrys*), bet ir tie jau turi vieną kitą ē-kamienę galūnę.

Vienaskaita

V.	<i>ògnēs</i> ~ <i>ugnis</i>	<i>òpēs</i> ~ <i>upis</i> ⁸
K.	<i>ògnēs</i> ~ <i>ùgnēs</i> (<i>ùgnies</i> ?)	<i>òpēs</i> ~ <i>ùpēs</i> (<i>ùpies</i> ?)
N.	<i>ògnėi</i> ~ <i>ùgnie</i>	<i>òpėi</i> ~ <i>ùpie</i>
G.	<i>ùgni</i> ~ <i>ùgni</i>	<i>ùpi</i> ~ <i>ùpi</i>
Įn.	<i>ògnė</i> ~ <i>ugnià</i>	<i>òpė</i> ~ <i>upià</i>
Vt.	<i>ùgnie</i> ~ <i>ùgnė(j)</i>	<i>ùpte</i> ~ <i>ùpė(j)</i>

Daugiskaita

- V. *dùris* ~ *dùrys*
K. *dùfu* ~ *dùrių*
N. *dùrtimis* ~ *dùrėms* || *dùrimis* ~ *dùrimis*
G. *dùris* ~ *duris*
Įn. *dùrtimis* ~ *dùrėms* || *dùrimis* ~ *dùrimis*
Vt. *dùries* || *-sę* ~ *durėse*

Daiktavardžio *ugnis* daugiskaita kirčiuojama jau oksitoniškai (plg. *dgs.* naud. *ugnims* ~ *ugnims*), o *upis* turi daugiskaitą, gerokai atmieštą ē-kamienėmis lytimis: *ùpis* ~ *ùpys* || *òpēs* ~ *ùpēs*, *ùpu* ~ *ùpių*, *ùptimis* ~ *ùpėms*, *òpēs* ~ *upēs*, (lab. ret.) *ùpis* ~ *upis*.

⁸ Iš tikrųjų ir vns. vard. yra galūninio kirčiavimo (turėtų būti **ògnēs* ~ *ùgnis*, **òpēs* ~ *ùpis*).

Keli žodžiai (skoliniai *mislis* „mintis“, *zlastis* „pyktis“) dar turi po vieną kitą i-kamienę galūnę, pvz.: vns. vard. *mėslės* ~ *mislis*, bet vns. gal. *mėslę* ~ *mislę*, dgs. vard. *mėslės* ~ *mislės*.

Tvirtapradės šaknies baritonų liekanos dar skurdesnės. Iš vienaskaitos formų retkarčiais pavartojamas tik i-kamienis *klėtis* vardininkas (*klietės* ~ *klėtis*) ir galininkas šių žodžių: *õntę* „ántis“, *ũnti* ~ *àntį*, *kõndę* „kándis“, *kũndi* ~ *kándi*, *smõltę* „smiltis“, *smĩlti* ~ *smĩltį*⁹. Visos kitos jų lytys yra ē-kamienės. Kiek daugiau pasitaiško i-kamienių daugiskaitos formų.

Vienaskaita

V.	<i>õntę</i> ~ <i>ántė</i> „antis“	<i>smõltę</i> ~ <i>smiltė</i> „smiltis“
K.	<i>õntęs</i> ~ <i>ántės</i> (-ies?)	<i>smõltės</i> ~ <i>smiltės</i> (-ies?)
N.	<i>õntė</i> ~ <i>ánte</i>	<i>smõltė</i> ~ <i>smiltei</i>
G.	<i>ũnti</i> ~ <i>ántį</i> ret. <i>õntę</i> ~ <i>ántę</i>	<i>smĩlti</i> ~ <i>smĩltį</i> , ret. <i>smõltę</i> ~ <i>smiltę</i>
Įn.	<i>õntę</i> ~ <i>ánte</i> (ánčia?)	<i>smõltę</i> ~ <i>smilte</i> (smilčia?)
Vt.*	<i>ũntie</i> ~ <i>ántė(j)</i>	<i>smĩltie</i> ~ <i>smiltė(j)</i>

Daugiskaita

V.	<i>ũntis</i> ~ <i>ántys</i>	<i>smĩltis</i> ~ <i>smiltys</i>
K.	<i>ũñčiu</i> ~ <i>ánčių</i>	<i>smĩlčiu</i> ~ <i>smilčių</i>
N.	<i>ũntiems</i> ~ <i>ántėms</i>	<i>smĩltiems</i> ~ <i>smiltėms</i>
G.	<i>ũntis</i> ~ <i>ántis</i>	<i>smĩltis</i> ~ <i>smiltis</i>
Įn.	<i>ũntiems</i> ~ <i>ántėms</i>	<i>smĩltiems</i> ~ <i>smiltėms</i>
Vt.	<i>ũntieš</i> -sę ~ <i>ántėse</i>	<i>smĩltieš</i> -sę ~ <i>smiltėse</i>

Dar retkarčiais sutinkama i-kamienių vienaskaitos ir daugiskaitos galininkų šių žodžių: *õnkštę* ~ *ánkštė*— vns. gal. *ũnkšti* ~ *ánkštį* || *õnkštę* ~ *ánkštę*, dgs. gal. *ũnkštis* ~ *ánkštis* || ret. *õnkštės* ~ *ánkštes*, *kõlšę* ~ *kũlšė*— vns. gal. *kũlši* ~ *kũlšį* || *kõlšę* ~ *kũlšę*, dgs. gal. *kũlšis* ~ *kũlšis* || *kõlšes* ~ *kũlšės*⁹. Frazeologiniame junginyje *ẽini d̃ietis nul̃ėides* ~ *eini d̃etis nul̃ėides* „eini nustumusiomis kelnėmis; eini ištižes, nesusitvarkes“ vartojamas i-kamienis šiaip jau tarmėje nesutinkamo žodžio *d̃etis* (~ **d̃ietes*) dgs. galininkas.

Visi kiti i-kamieniai, turį šaknyje kirtį ir tvirtapradę priegaidę, yra visai perėję į ē-linksniavimą, plg.:

Vienaskaita

V.	<i>kãrtę</i> ~ <i>kãrtė</i> „kartis“	<i>kãrvę</i> ~ <i>kãrvė</i>
K.	<i>kãrtės</i> ~ <i>kãrtės</i>	<i>kãrvės</i> ~ <i>kãrvės</i>
N.	<i>kãrtė</i> ~ <i>kãrtei</i>	<i>kãrvė</i> ~ <i>kãrvei</i>
G.	<i>kãrtę</i> ~ <i>kãrtę</i>	<i>kãrvę</i> ~ <i>kãrvę</i>
Įn.	<i>kãrtę</i> ~ <i>kãrte</i>	<i>kãrvę</i> ~ <i>kãrve</i>
Vt.	<i>kãrtie</i> ~ <i>kãrtė(j)</i>	* <i>kãrvie</i> ~ <i>kãrvė(j)</i>

⁹ Čia priklauso ir žodis *põsnaktęs* ~ *pũsnaktis*, vns. kilm. *põsnaktęs*, vns. viet. *põsnaktie*, kurio kiti linksniai labai retai vartojami. i-kamienis jis liko dėl aiškaus ryšio su oksitonu *naktis*.

Daugiskaita

V. <i>kârtęs</i> ~ kârtės	<i>kârvęs</i> ~ kârvės
K. <i>kârĕu</i> ~ kârĕių	<i>kârvu</i> ~ kârvių
N. <i>kârtiems</i> ~ kârtėms	<i>kârviems</i> ~ kârvėms
G. <i>kârtęs</i> ~ kârtės	<i>kârvęs</i> ~ kârvės
Įn. <i>kârtiems</i> ~ kârtėms	<i>kârviems</i> ~ kârvėms
Vt. <i>kârties</i> -sę ~ kârtėse	<i>kârvies</i> -sę ~ kârvėse

Taip pat linksniuojami dar šie, be abejo, i-kamienių kilmės daiktavardžiai *klietę* ~ klėtė „klėtis“, *nūosę* ~ nūsė „nosis“, *pĕntę* ~ pĕntė „pentis“, *tūošę* ~ tōšė „tošis“ ir t.t.

Tą perėjimą sukėlė tarmės fonetikos raida¹⁰.

Iš seno žemaičių tarmėje i- ir ė-kamienių daiktavardžių vienaskaitos vietininkai sutapo (plg. *ākīe* „akyje“ ir *kĕrtīe* „kertėje“). Dėl tarmės vokalizmo ypatybių vns. įn. irgi gavo galūnę, tapatingą su ė-kamiene (*kârtę* < **kârtián*, plg. *kĕrtĕ* < **keřtién*). Pagal vienaskaitą ir daugiskaitos vietininkas anksti gavo ė-kamienę galūnę (pvz. *ākīesĕ* ~ akėsė „akyse“). Daugiskaitos kilmininkai buvo vienodi iš seno (plg. *ākū* ir *kĕřĕū*).

Minėtas formas turėjo tiek oksitonai, tiek baritonai, vadinas, ir pereiti į ė-kamieną sąlygos buvo panašios. Matyt, baritonams lemiamą postūmį ė-kamieno kryptimi padarė vienaskaitos kilmininko raida. Kaip rodo visų žemaičių duomenys ir rašto paminklai¹¹, i-kamienių baritonų kilmininkas yra labai anksti gavęs galūnę -ęs, tapatingą ė-kamienių baritonų galūnei -ęs < -ėš¹². Ar tai paprastas fonetinis reiškinys, ar ė-kamienių įtakos rezultatas, sunku pasakyti. Fonetinę tos galūnės prigimtį įrodyti trukdo tas dalykas, kad pirminė galūnė -ies lietuvių kalboje niekur daugiau nepasitaiko, o absoliutinėje galūnėje tarmė turi -ei ~ -ie, pvz., vns. naud. *nâktĕi* ~ nâktie¹³. Jeigu -ies virto į -ęs morfologiškai, dėl ė-kam. įtakos, tai turėjo įvykti gana anksti, prieš susidarant šalutiniam nukeltiniam kirčiui, nes galūnė -eis (resp. -īs), gavus nukeltinį kirtį, būtų puikiausiai įsitvirtinusi paradigmoje.

Kad baritoninės i-kamienių daiktavardžių sistemos irimą nulėmė vienaskaitos kilmininkas, nėra nė mažiausio abejojimo. Tą rodo tiek Tirkšlių, tiek ir kitų žemaičių

¹⁰ Tam tikros įtakos perėjimui turėjo ir tai, kad a) kai kurie žodžiai iš seno galėjo būti dvejojpo linksniavimo (pvz., *bitis* || *bitė*, *musis* || *mūsė*); b) i-kam. žodžių yra kelis kartus mažiau, negu ė-kam., pvz., iš 50 DLKŽ psl. surasta 56 ė-kam. ir tik 11 i-kamienių žodžių.

¹¹ P vz.: vns. kilm. *klīetęs*, *nūosęs*, *tūošęs* (Kalnālis, Kretingā, Vieķšniai), *krūosnīs*, *nūosīs* (Kuršėnai, Šāukėnai), *iki dewintoie miēnēfys* ŽCH 24, *pry ugnys* 179, *dīel ugnys* 310 (cit. pagal K. Būga, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1958, p. 573).

¹² K. Būga (žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1958, p. 572–573) tą galūnę atsargiai kildina tiesiog iš -ies. Jo duodami senųjų raštų pavyzdžiai (*pry ugnys* ŽCh 179, *be wīltiēs* D⁵ 237₁₇, ir tt.) parodo, *ies* > *ęs* senumą, bet nėra galutinis įrodymas, kad tai fonetinės raidos rezultatas.

¹³ Fonetiniam nekirčiuotos galūnės -ies virtimui į -ęs įrodyti yra šiokių tokių argumentų (tiesa, nepakankamų): a) tasai virtimas yra žinomas iš esmės visiems žemaičiams; b) Tirkšlių tarmėje yra užsilikus retai vartojama geidž. nuosakos lytis *lĕi pāsūntęs*, kurią galima kildinti tik iš *pasiūnties* (tur būt, iš tokios formos yra kilus ir normali tar. nuos. lytis *lĕi dĕrbas* ~ *lei dirbas* (su metatonija!): čia nebeaiški, izoliuota galūnė -ęs pakeista normalia es. l. galūne; c) sunku patikėti, kad senųjų raštų priebalsinio kamieno vns. kilm. forma *miēnēfys* ŽCH 24, 138, (= *mīenesęs* „mėnesies“) turi ė-kamienę (t. y., moteriškosios giminės) galūnę.

tarmių faktai [plg. *ðgnęs* ~ *ùgnęs* (-ies), *ðpęs* ~ *ùpęs* (-ies), kurie skiriasi nuo senųjų oksitonų tiktai vns. kilm. linksniu, arba vns. vard. *klietęs*, vns. kilm. *klietęs* (Kretinga)]. Tik kilmininko raida mums gali paaiškinti, kodėl ē-kamieniais virto iš esmės tiktai baritonai.

Kai kilmininko galūnė *-ies* > *-es*, homoniminių formų susidarė gana daug (vns. kilm., vns. įn., vns. viet. ir dgs. kilm. bei dgs. viet.) – tada perėjimas įvyko visai lengvai. Savo vaidmenį suvaidino čia ir kirčiuotų galūnių redukcija: redukuotos galūnės yra tariamos labai silpnai ir gali būti lengvai supainiojamos (plg. vns. vard. *āv's* ~ *āvys*, *kārv'ęs* ~ *kārvės* – abi galūnės silpnos ir nežymiai viena nuo kitos tesiskiria¹⁴).

Iš visų tvirtapradžių baritonų (virtusių ē-kamieniais) išsiskiria tik minėta grupelė daiktavardžių, kartais dar parodančių vieną kitą i-kamienę galūnę (pvz., *ðnkštę* „ankštis“, *ðntę* „antis“, *kðlšę* „kulšis“, *smęltę* „smiltis“ ir t.t.). Krinta į akį jų šaknys, kuriose yra dvibalsiai *on* < *an*, *ol* < *ul*, *el* < *il*, tarmėje veikiami balsių asimiliacijos (t.y. skiemenyse, stovinčiuose prieš siauruosius *i* < *ī*, *į*, *u* < *ū*; *ī*, *ū*, *ie* < *é* ir *uo* < *o*, būna ne *on*, *ol*, *el* ir tt., o siauri *un*, *ul*, *il*)¹⁵. Dėl to reiškinių *ánties* vns. gal. turėjo būti ne *ðnti*, bet *únti*: galininko linksnis čia apibūdinamas ne tik galūnės, bet ir šaknies fonema. Baritonams pereinant į ē-kamieną, galininkas būtų gavęs galūnę *-ę* (**úntę*), bet tada turėtų šiek tiek pasikeisti ir šaknis. Tasai šaknies sudvigubinimas (*ont-*: *unt-*) formose, kur veikė balsių asimiliacija, neleido įsigalėti ē-kamienėms galūnėms. Dėl to ir išliko i-kamienės žodžių, minėtų aukščiau, vns. gal. ir dgs. vard. bei gal. formos. Tiek ē-kamienėse, tiek i-kamienėse dgs. naud ir įn. formose balsių asimiliacija galimà, dėl to tie linksniai beveik visada turi ē-kamienę fleksiją, pvz., dgs. naud. *úntiems* ~ *ántiems*, bet dgs. vard. *úntis* ~ *ántys*, *smíltiems* ~ *smíltiems*, bet dgs. vard. *smíltis* ir tt.¹⁶

Tose žemaičių tarmėse, kur žodžio gale sutapo *i* ir *ę* (beveik visuose dūnininkuose ir jiems artimuose dūnininkuose, pvz., Lučkėje), tasai procesas buvo žymiai paprastesnis ir spartesnis, nes homoniminių su ē-kam. lyčių susidarė žymiai daugiau, negu šiaurės ir vakarų (pajūrio) dūnininkų tarmėse. Be to, visiškam linksniavimo tipo pakeitimui nekludė balsių asimiliacija. Dėl to, pavyzdžiui, Kuršėnų, Laūkuvos, Šaukėnų, Lučkės ir kitose tarmėse i-kamienių baritonų nėra likę nė pėdsakų.

Kitur (pvz., kapsuose) labai paplitęs i-kamienių daiktavardžių perėjimas į ja-kamieną, Tirkšlių tarmėje yra visai retas dalykas. Paprastai ja-kamienos formos turi tik vyr. gim. žodžių vns. įn. ir dgs. viet. (vns. įn. *dėbėšp* ~ *dėbesi* ir dgs. viet. *dėbėšūs(ę)* ~ *debesiūsė*). Tokiam perėjimui kiek padeda tas, kad vns. gal. (plg., *dėbėsi* ~ *dėbesj* ir *pākėli* ~ *pākeli*, vns. vard. *pākėlis* ~ *pakelys*) ir vns. viet. (pvz., *dėbėsie* ~ *debesėj(j)*, plg. *pākėlie* ~ *pakelė(j)*) lytys yra tapatingos. Bet užtat skiriasi vns. vard. galūnės (plg. *dėbėšp*, *ðgnęs*: *kėlis* ~ *kėlis*) – tas, matyt, ir trukdo

¹⁴ Redukcijos vaidmenį, rodos, patvirtina tai, kad pajūriečiai (pvz., Kretinga) turi daugiau i-kamienių baritonų formų – ten galūnių redukcijos laipsnis žymiai mažesnis, negu šiaurės žemaičiuose.

¹⁵ Smulčiau apie balsių asimiliaciją žr. A. Girdenis, Balsių asimiliacijos reiškiniai Tirkšlių tarmėje. – Kalbotyra, t. IV, Vilnius, 1962, p. 141–150.

¹⁶ Įsidėmėtina, kad visos i-kam. baritonų liekanos turi šaknyje garsus, veikiamus balsių asimiliacijos (išskyrus *zlastis*, bet jo bėra gyvas iš esmės tik vardininkas).

žymesnei ja-kamienių įtakai¹⁷. Tačiau vienas kitas tarmės sakiny s rodo, kad vyr. gim. i-kam. gali atsitiktinai gauti ja-kamienes galūnes (atrodo, tik žodis *debesis*)¹⁸: *iž dėdele dėbesę mažā litāus* ~ iš didelio dėbesio mažai lytaūs, *aroplāns i dėbešus ilinda* ~ aruplānas „aeroplanas“ į debesius įlindo. Iš tų sakinių nereikia daryti perdaug plačias išvadas, nes tokios formos yra atsitiktinės, neparadigminės. Beveik visada vartojamos i-kamienės to žodžio (*debesis*) lytys.

VV V. Kapsuko v. universiteto
Lietuvių k. katedra

Įteikta 1961 m.
gruodžio 4 d.

ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С ОСНОВОЙ НА -i В ТИРКШЛЯЙСКОМ ГОВОРЕ

А. ГИРДЯНИС

Резюме

В Тиркшляйском говоре (северные жемайтчай-доунининкай, Мажейкяйский район) окситонические существительные с основой на -i употребляются весьма часто и показывают почти все формы: только звательный падеж единственного числа заменен именительным, местный падеж множественного числа получил форму имен существительных с основой на -ē. Совершенно исчезло двойственное число.

Почти все баритонические существительные с основой на -i получили флексию существительных на -ē, так как в историческом развитии системы гласных совпали многие падежные окончания обоих типов склонения.

В статье выдвигается предположение, что важнейшую роль в этом процессе сыграла редукция (сокращение и ослабление) окончаний и форма родительного падежа множественного числа, окончание которой -ies, находясь в безударной позиции, перешло в -es. Вопрос о природе перехода -ies в -es все же остается пока открытым, так как сообщаемые в статье факты не являются достаточными для доказательства.

Некоторые остатки баритонических существительных с основой на -i наблюдаются только в тех словах, где мог действовать закон ассимиляции гласных (сингармонизм).

¹⁷ Vakarų aukštaičiai siaurojo ir plačiojo i neskiria, ir dėl to čia i-kam. dažniau gauna ja-kamieno galūnes.

¹⁸ Kai kur gana plačiai vartojamos formos *vāgio*, *vāgiui* ir tt. tarnei yra visai svetimos.